

OD ISTOG AUTORA:

KATARINA VELIKA – PORTRET JEDNE ŽENE

Robert K. Mesi

PETAR
VELIKI

NJEGOV ŽIVOT
I SVET
I TOM

Prevela
Dubravka Srećković Divković

 Laguna

Naslov originala

Robert K. Massie

PETER THE GREAT: HIS LIFE AND WORLD

Copyright © 1980 by Robert K. Massie

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Meri Kimbal Tod
i Džejmsu Medisonu Todu,*

kao i u spomen na Roberta Kinlaka Mesija

Sadržaj

<i>Genealogija dinastije Romanova, 1613–1917.</i>	xiv-xv
---	--------

Prvi deo: Stara Ruska carevina

1. Stara Ruska carevina	3
2. Petrovo detinjstvo	23
3. „Deva velikog uma“	42
4. Pobuna strelaca	52
5. Veliki raskol	73
6. Petrove igre	90
7. Sofijino regentstvo	111
8. Sofija je zbačena	134
9. Gordon, Lefort i Svepijanski sabor	152
10. Arhangelsk	175
11. Azov	189

Drugi deo: Veliko izaslanstvo

12. Veliko izaslanstvo u zapadnu Evropu	217
13. „Nemoguće je opisati ga“	236

14. Petar u Holandiji	251
15. Knez Oranski	268
16. Petar u Engleskoj	287
17. Leopold i Avgust	308
18. „Evo šta te u svemu ometa“	331
19. Vatra i knuta	345
20. Među prijateljima	370
21. Voronjež i Južna flota	387

Treći deo: Veliki severni rat

22. Gospodarica severa.	407
23. Neka odluče topovi.	425
24. Karl XII	440
25. Narva	456
26. „U nevolji nije dobro od svega odustati“	477
27. Osnivanje Sankt Peterburga.	499
28. Menšikov i Katarina	516
29. Samodrščeva ruka	538
30. Poljska kaljuga	559
31. Karl u Saksoniji.	582
32. Veliki put do Moskve	603
33. Golovčin i Lesna	619
34. Mazepa	641
35. Najgora zima otkako se pamti	657
36. Prikupljanje snaga	674
37. Poltava.	689
38. Predaja kod reke	711
39. Plodovi Poltave.	723

<i>Napomene.</i>	739
--------------------------	-----

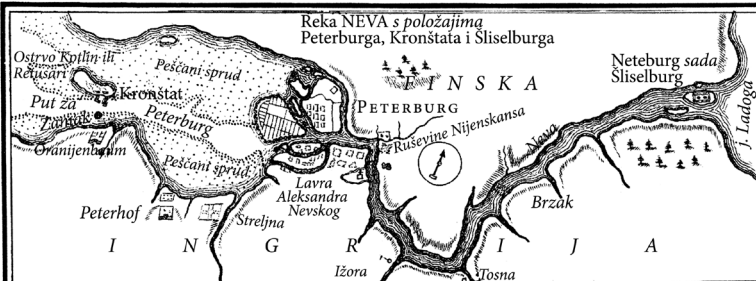
Karte

Evropa u doba Petra Velikog	x–xi
Plan grada Sankt Peterburga, 1716.	xii–xiii
Rusija u vreme mladosti Petra Velikog, 1672–1696.	19
Moskva	55
Švedska imperija pred početak Velikog severnog rata . .	413
Bitka kod Narve I	467
Bitka kod Narve II	473
Švedska invazija na Rusiju, 1708–1709.	622
Poltava I.	687
Poltava II	697
Poltava III.	701
Poltava IV.	707

EVROPA U DOBA PETRA VELIKOG

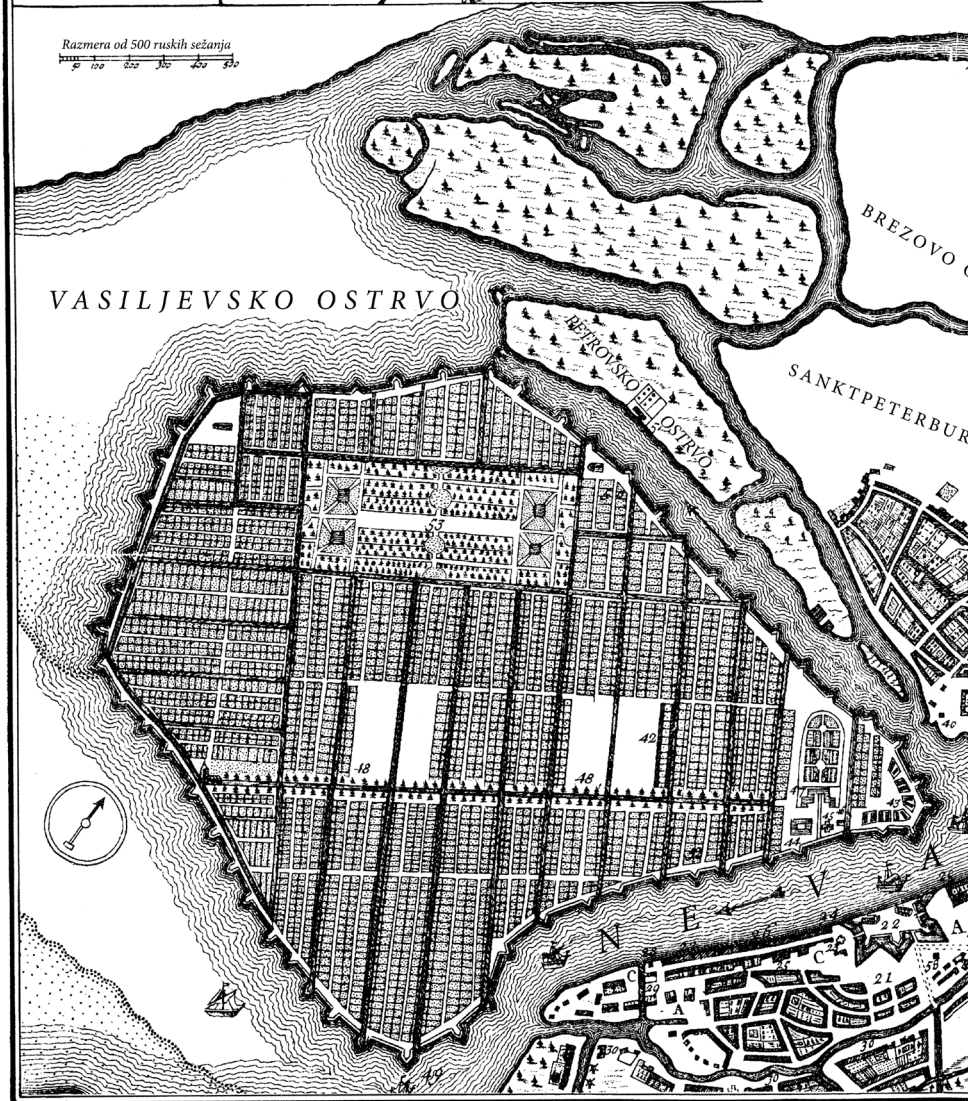

Razmera od 500 ruskih sežanja

50 100 200 300 400 500

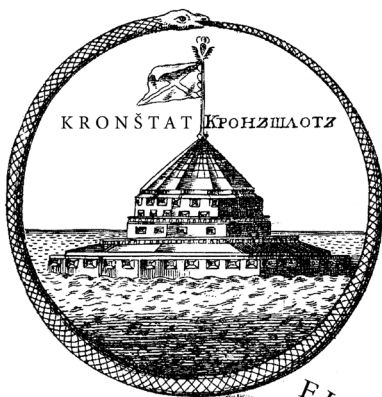
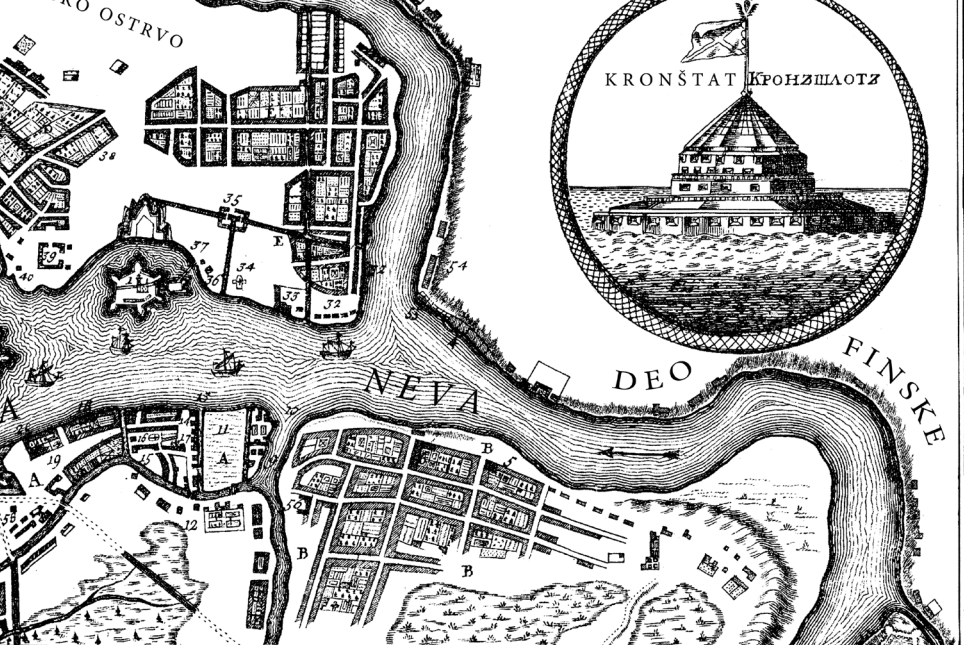

Питербѣрхъ.
Plan grada
SANKT PETERBURGA
kakav je bio godine 1716.
S mapom njegove luke, reke Neve
i okolnog kraja. Kao i sa prikazom
zamka
Kronštata.

VO OSTRVO

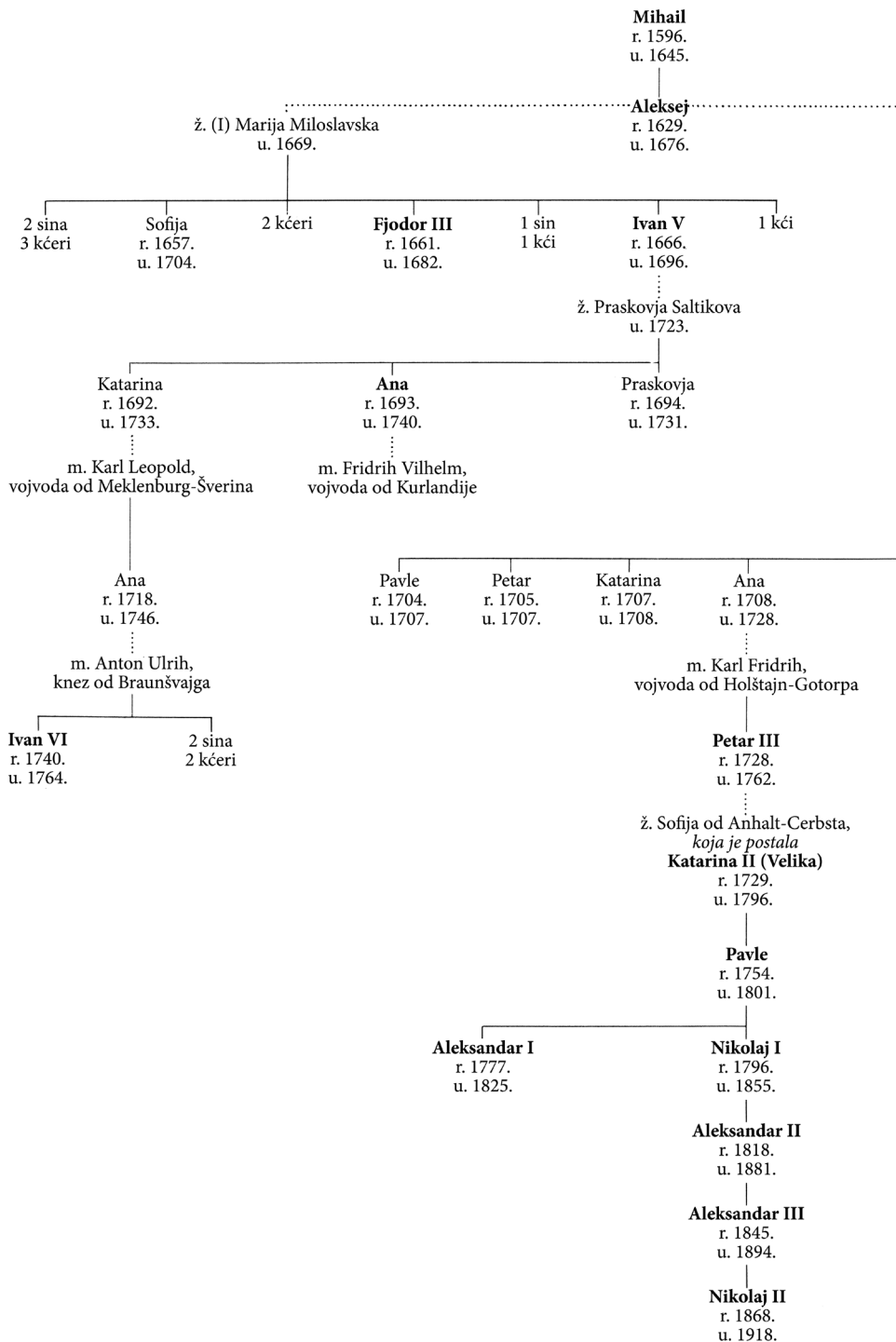
BURŠKO OSTRVO

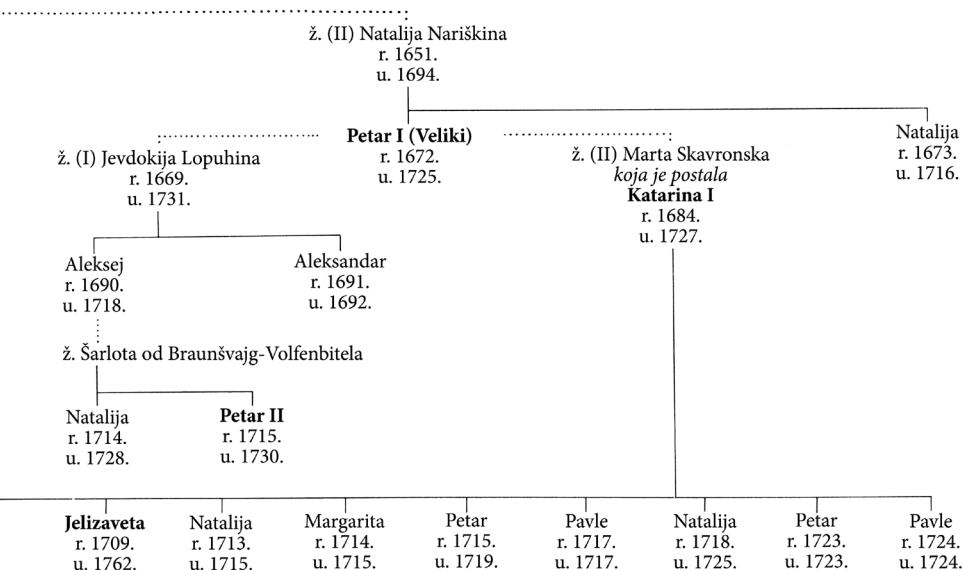

NEVA

DEO

FINSKE

Prvi deo

STARA
RUSKA CAREVINA

STARA RUSKA CAREVINA

KO MOSKVE se zemljište blago uspinje od reka što u srebrnim omčama vijugaju prijetnim predelom. Liva-de su tu prošarane jezercima i mestimičnom šumom. Ovde-onde pojavi se selo, odozgo ukrašeno lukovičastom kupolom crkve. Ljudi koračaju kroz polje zemljanim puteljci-ma zaraslim u korov. Duž obala pecaju, plivaju i izležavaju se na suncu. To je u Rusiji dobro poznat prizor, vekovima ukorenjen.

U trećoj četvrtini sedamnaestog veka, putnik koji stiže iz zapadne Evrope prolazio je kroz taj kraj i stizao do uzvišenja znanog pod imenom Vrapčija brda. Gledajući Moskvu odozgo, sa tog visokog prevoja, video je pod svojim nogama „najbogatiji i najlepší grad na svetu“.¹ Nad krošnjama su se uzdizale stotine zlatnih kupola pod šumom zlatnih krstova; ako se putnik tu zatekao u trenu kad sunce dotakne sve to silno zlato, od bleska svetlosti morao je zažmuriti. Crkve belih zidova pod tim kupola-ma bile su raštrkane po gradu veličine Londona. U njegovom središtu, na skromnom brežuljku, stajala je tvrđava zvana Kremlj, dika Moskve, sa svoje tri veličanstvene saborne crkve, moćnim zvonikom, velelepni dvorcima, kapelama i stotinama kuća. Opasan ogromnim belim zidinama, Kremlj je bio grad u gradu.

U leto, preplavljena zelenilom, ova varoš je ličila na džinovsku baštu. Mnoge veće gospodске kuće okruživali su voćnjaci i parkovi, dok su po pojasevima neizgrađenog prostora, ostavljenim da služe kao odbrana od požara, bujali trava, žbunje i drveće. Prelivajući se preko sopstvenih zidina, grad se širio u brojna napredna prigradska naselja, od kojih je svako imalo sopstvene voćnjake, vrtove i gajeve. Okolo, u širokom krugu oko grada, među livadama i oranicama nalazila su se rasuta dobra i imanja krupnih plemića, kao i bele zidine i pozlaćene kupole manastira, rastežući takav krajolik do samog horizonta.

Kročivši u Moskvu kroz ulaz u bedemima od zemlje i ćerpiča, putnik je istoga trena zaranjao u uzavreli život jednog prometnog trgovačkog grada. Ulice su vrvele od tiske ljudskog roda. Zanatlije, majstori, dokoličari i odrpani božji ljudi koračali su rame uz rame s radnicima, seljacima, popovima u crnim mantijama i vojnicima u šarenim kaftanima i žutim čizmama. Taljige i kola borili su se da se probiju kroz tu reku ljudi, ali svetina se zato sama razdvajala pred kakvim trbušastim bradatim bojarom na konju, s finom šubarom na glavi i telesinom u raskošnom ćuraku od baršuna ili krutog brokata. Na uličnim uglovima su izvodili predstave muzičari, žongleri, akrobate i krotitelji s medvedima i psima. Oko svake crkve jatili su se prosjaci, čekajući milostinju. Pred krčmama bi se putnici pokatkad zgranuli ugledavši gole muškarce koji su prodali sa sebe i poslednju krpicu zarad pića; o svetkovinama su i drugi, jednako i goli i odeveni, ležali nanizani u blatu, pijani.

Najbrojnija se svetina okupljala u trgovačkim područjima, zgusnutim oko Crvenog trga. Crveni trg sedamnaestog veka veoma se razlikovao od one tihe, popločane pustinje koju danas znamo, pod fantastičnim jatom tornjeva i kupola Saborne crkve Svetog Vasilija i visokim zidinama Kremlja. Tada je to bila halabučna tržnica pod vedrim nebom, s položenim kladama da se ne bi gazilo po blatu, nizovima brvnara i kapelica izgrađenih uz bedem Kremlja, tamo gde je sada Lenjinov mauzolej,

i redovima i redovima radnji i tezgi, nekih drvenih, nekih pak pod platnom nalik šatorima, sabijenih u svako ćošence tog nepreglednog poprišta. Pre trista godina Crveni trg je vrveo, vihorio se i odzvanjao od života. Trgovci su stajali ispred tezgi i vikom dozivali mušterije da priđu i pogledaju. Nudili su baršun i brokat, persijsku i jermensku svilu, bronzanu, mesinganu i bakarnu robu, gvožđariju, obrađenu kožu, grnčariju, bezbrojne predmete od drveta i čitave redove dinja, jabuka, krušaka, višanja, šljiva, šargarepa, krastavaca, crnog i belog luka, špargli debelih kao palac, izloženih na poslužavnicima i u korpama. Torbari i prodavci s kolicima probijali su se kroz gužvu ko pretnjom, ko molbom. Drugi su prodavali piroške s mesom sa poslužavnika koji su im o gajtanima visili sa ramenâ. Krojači i ulični zlatari, slepi i gluvi za sve oko sebe, radili su na sopstvenoj robi. Brice su šišale kosu, koja je padala na tle i ostajala tu nepočišćena, dodajući novi sloj ućeбанom ćilimu taloženom već decenijama. Buvlje pijace nudile su staru odeću, krpe, polovan nameštaj i svakojaki otpad. Udno brda, bliže Moskvi-reci, prodavala se stoka, kao i živa riba iz rezervoara. Na samoj obali, kod novog kamenog mosta, žene su, sagnute nad vodu u redovima, prale rublje. Izvestan nemački putnik iz sedamnaestog veka beleži da su pojedine od onih što su prodavale robu na trgu isto tako možda nudile i „jedan drugi espap“.²

U podne je sva aktivnost prestajala. Tržnice bi se pozatvarale i ulice opustele dok svi ručaju; ručak je bio najobilniji dnevni obrok. Posle toga bi svako odremao, pa bi se i vlasnici zanatlijskih radnji i prodavci prućili ispred svojih tezgi da odspavaju.

Sa sutonom su nad grudobranima Kremlja poćinјale da uzleću lastavice, a grad se zaključavao za tu noć. Radnje su se zatvarale teškim kopcima, noćobdije su motrile sa krovova, a prgavi psi šetkali na kraju dugog lanca. Tek malobroјni ćasni građani usuđivali su se da zađu u te mraćne ulice koje su postale staništa lopova i naoružanih prosjaka, ćvrsto rešenih da silom u mraku išćupaju ono što nisu uspeli da izvuku molјakanjem

za videla. „Ti lupeži“, piše jedan austrijski posetilac, „posade se na uglove ulica i samo iz sve snage zamahnu tojagom ka glavi prolaznika, a u tome su se toliko izveštili da smrtonosni udarac retko kad omaši.“³ Po nekoliko ubistava na noć – to je u Moskvi bilo redovna pojava, i premda je motiv zločina malo-kad prevazilazio običnu krađu, lopovi su bili toliko opaki da se niko nije ni usuđivao da reaguje na vapaje u pomoć. Često su se zastrašeni građani bojali čak i da pogledaju sa rođenih vrata ili prozora kako bi videli šta se dešava. Ujutru je policija rutinski odnosila leševe pronađene po ulicama i slagala ih na poljanu u sredini grada, kud je mogla doći rodbina da potraži nestaloga; sve neidentifikovane mrtvace na kraju bi izručili u zajednički grob.

Sedamdesetih godina sedamnaestog veka Moskva je bila grad od drveta. Kuće, vile i pojate, sve se podjednako gradilo od brvana, ali njihova jedinstvena arhitektura i izvanredno rezbareni i slikani ukrasi prozora, doksata i zabata podarivali su im jednu neobičnu lepotu, neznanu ravnodušnom zidarstvu evropskih velikih gradova. Čak su i ulice bile od drveta. Pokrivene grubim gredama i daskama, u leto pod debelim slojem prašine, a ogrezle u blatu u vreme prolećne jugovine i septembarskih kiša, drvene ulice Moskve trudile su se da obezbede podlogu za prolaz. Često u tome nisu uspevale. „Zbog jesenjih kiša ulice su neprolazne za taljige i konje“, žali se jedan pravoslavni sveštenik koji je doputovao iz Svete zemlje. „Nismo mogli iz kuće na tržnicu jer su blato i ilovača bili duboki da si mogao preko glave potonuti. Cene namirnica uspinjale su se veoma visoko, pošto se nisu mogle donositi sa sela. Sav narod, a mi sami ponajviše, molili smo se Bogu da zamrzne zemlju.“⁴

Nimalo neprirodno u jednom gradu od drveta, požar je bio muka i nevolja Moskve. Zimi, kada u svakoj kući bukte primitivne peći, i u leto, kada od pripeke drvo postane suvo kao barut, jedna varnica mogla je da izazove pustoš. Zahvaćen vetrom, plamen je leteo s krova na krov i ulice pretvarao u

pepeo. U četiri navrata – 1571, 1611, 1626. i 1671. godine – ogromni požari razorili su čitave moskovske četvrti, ostavivši za sobom ogromne prazne prostore usred grada. Katastrofe tih razmera bile su vanredne, ali za Moskovljane je prizor zapaljane kuće i vatrogasaca što se bore da lokalizuju vatru tako što navrat-nanos ruše druga zdanja koja su joj se našla na putu bio sastavni deo svakodnevnog života.

Pošto je Moskva bila sagrađena od brvana, Moskovljani su uvek imali pri ruci rezervu za popravke ili za novu gradnju. Između kuća su stajale naslagane hiljade brvana, ponekad i skrivene iza kuće ili opasane ogradom da ih ne bi odneli lopovi. U jednom delu grada, na velikoj drvenoj pijaci stajale su hiljade gotovih delova za brvnare različitih veličina, spremnih za prodaju; kupčevo je samo bilo da precizira veličinu i željen broj soba. Maltene preko noći, sve jasno obeležene brojem i znakom, grede su se prenosile na kupčev plac, sklapale se i zaptivale mahovinom, potom se polagao krov od tankih dasaka i novi vlasnik se mogao useliti. Najveće klade, međutim, čuvale su se i prodavale u jednu drugu namenu. Isečene na komade od hvata, izdubene sekirom i prekrivene poklopcem, one su postajale sanduci u kojima su se Rusi sahranjivali.

IZGRAĐENI NA BRDU, na trideset osam metara iznad reke Moskve, kule, kupole i grudobrani Kremlja uzdizali su se nad gradom. Na ruskom reč „kremlj“ znači „utvrda“, a moskovski Kremlj jeste bio moćna citadela. Pod njegovim snažnim bedemima mreškala se voda dveju reka i jednog dubokog šanca. Te zidine, debele od tri i po do pet metara i uzdignute dvadeset metara nad vodom, obrazovale su oko glavice brda trougao oko kog bi se mogao opisati krug s prečnikom od dva i po kilometra, a zaštićeni unutrašnji prostor zahvatao je gotovo dvadeset osam hektara. Zidine je presecalo dvadeset masivnih kula, svaka sa sopstvenom tvrđavom i svaka napravljena da bude

neprobojna. Kremlj nije bio neprobojan; strelci i kopljanici, kasnije i musketari i artiljerci, mogli su na predaju biti naterani ako ne jurišem, a ono makar glađu, ali poslednja opsada, na samom početku sedamnaestog veka, trajala je dve godine. Igrum ironije, opsadnici su bili Rusi, a braniči Poljaci, pristalice poljskog pretendenta Dimitrija Lažnog, koji je privremeno bio zauzeo presto. Kada je Kremlj najzad pao, Rusi su Dimitrija pogubili, spalili mu leš, napunili barutom jedan top na kremaljskim zidinama i ispalili mu pepeo natrag ka Poljskoj.

U normalna vremena Kremlj je imao dva gospodara, jednog ovozemaljskog i jednog duhovnog: cara i patrijarha. Obojica su stanovala u tvrđavi i svaki je odatle vladao svojim carstvom. Oko kremaljskih trgova bile su gusto okupljene državne službe, sudnice, kasarna, pekare, perionice i štale; u blizini su se nalazili drugi dvorci i službena zdanja, kao i preko četrdeset crkava i kapela Ruske patrijaršije. U središtu Kremlja, na glavici brda, po obodima širokog trga stajala su četiri veličanstvena zdanja – tri prekrasne saborne crkve i jedan impresivan, vrletan zvonik – koja su se mogla smatrati, kao što se smatraju i danas, fizičkim srcem Rusije. Dve od tih crkava, kao i kremaljske zidine i mnoge kule, projektovali su italijanski arhitekti.

Najveća i istorijski najznačajnija saborna crkva bila je Uspenska, u kojoj su se krunisali svi ruski carevi i carice, od petnaestog pa sve do dvadesetog veka. Nju je 1479. izgradio Ridolfo Fjoravanti iz Bolonje, ali u nacrtu crkve prepoznatljive su mnoge ključne odlike ruske arhitekture. Pred početak njene gradnje, Fjoravanti je obišao stare ruske gradove Vladimir, Jaroslavl, Rostov i Novgorod kako bi proučio njihove predivne saborne crkve, a onda projektovao rusku crkvu s neuporedivo prostranijom unutrašnjošću no što je ijedan Rus ikada video. Lukovičastu središnju kupolu i četiri manje kupole nosila su četiri ogromna stuba kružnog preseka, bez komplikovanog spleta zidova i potpornih lukova za koje se isprva mislilo da će biti neophodni. Ovo rešenje je svodu podarilo utisak lakoće,

a naosu prostranost potpuno jedinstvenu u Rusiji, gde je bila nepoznata i izdržljivost i lepota gotičkog luka.

Na drugoj strani trga, preko puta Uspenske saborne crkve, stajala je Saborna crkva arhangela Mihaila, u kojoj su se carevi sahranjivali. Nju je sagradio Alvezio Novi iz Milana i bila je znatno bliža italijanskom stilu od svoje dve sestre. Unutra, između njenih nekoliko kapela, preminuli vladari bili su sabrani u grupe. U sredini jedne male odaje, u tri kamena kovčega s reljefima, počivali su Ivan Grozni i njegova dva sina. Drugi carevi ležali su naređani duž zidova, u kovčezima od mesinga i kamena prekrivenim vezanim baršunom s natpisima od biserja duž ivica. U toj odajici će počivati i car Aleksej, otac Petra Velikog, i njegova dva sina – Fjodor i Ivan VI, obojica takođe carevi, ali oni će biti poslednji. Aleksejev treći sin Petar sagradiće novu sabornu crkvu u novom gradu na Baltičkom moru, gde će biti sahranjeni i on i svi Romanovi što će uslediti.*

Najmanja među te tri crkve, Blagoveštenska saborna crkva imala je devet kupola i tri priprate, i jedino su nju projektovali ruski arhitekti. Njeni graditelji su bili iz Pskova, slavnog po crkvama od raskošno klesanog kamena. Pošto je ponajviše služila kao privatna kapela careva i njihovih porodica, ikonostas su krasile ikone dva najveća ikonopisca Rusije: Vizantinca Teofana Grka i njegovog učenika Rusa Andreja Rubljova.

Na istočnoj strani trga, nadvišavajući ove tri crkve, uzdizale su se bele zidane zvonare zvane Ivan Veliki, Bonova zvonara i Zvonara patrijarha Filareta, sada spojene u jednu celinu. Pod najvišom kupolom, koja doseže visinu od osamdeset jednog metra, u nišama opremljenim lestvicama visile su niske zvona.

* Izuzev Petra II, čiji zemni ostaci počivaju u Kremlju, i Nikolaja II, poslednjeg cara, čije je telo bačeno u jamu kod Jekaterinburga na Uralu. [Prim. aut.] (*Napomena*: Od 1998. zemni ostaci Nikolaja II počivaju u Petropavlovskoj tvrđavi u Sankt Peterburgu. Pošto je knjiga objavljena 1980, bitniji dopunski podaci koji se tiču novijeg doba biće dati u napomenama uz piščeve fusnote. – Prim. prev.)

Izlivena od srebra, bakra, bronzе i gvožđa, u bezbroj veličina i sva različite boje glasa (najveće je bilo teško trideset jednu tonu), jekom su slala stotinu poruka: sazivala su Moskovljane na jutarnje i večernje, podsećala ih na postove i svetkovine, oglašavala tugu smrti, pojala o radosti venčanja, galamila upozoravajući na požar ili treštala slaveći pobeđu. Povremeno su zvonila po svu noć, uterujući stranim došljacima strah u kosti. Ali Rusi su voleli svoja zvona. O praznicima je narod nagrtao u zvonike kako bi na smenu vukao konopce. Prva su se obično oglašavala zvona sa Kremlja, a potom su jeku prihvatala zvona svih „četrdeset četrdesetina“ moskovskih crkava. Nedugo potom, talasi zvuka razlegli bi se nad gradom „i od njihovog podrhtavanja zemlja se tresla kao od грома“,⁵ po rečima jednog zadivljenog gosta.

Sa izgradnje crkava italijanski arhitekti su prešli na izgradnju dvoraca. Ivan III je 1487. naručio prvi kameni dvorac u Kremlju – Granovitu palatu, nazvanu tako po sivim kamenovima spoljnih zidova, klesanim prizmatično kako bi ličili na fasetirano drago kamenje.* Njena najupečatljivija arhitektonska odlika bila je prestoni odaja, dugačka dvadeset tri i po metra i isto toliko široka, čiji je svod počivao na lukovima što su se granali iz jednog jedinog masivnog stuba u sredini. Prilikom prijema stranih izaslanika, kao i povodom drugih državnih događaja, jedan prozorčić sa zavesom blizu svoda omogućavao je izolovanim ženama iz vladarske porodice da vire i posmatraju.

Granovita palata prvenstveno je bila zvanično državno zdanje, te je stoga Ivan III 1499. naredio da se izgradi još jedan dvorac od opeke i kamena, u kom će živeti. To četvorospratno zdanje, nazvano Teremni** dvorac, bilo je pravo saće niskih

* Na ruskom *грановитая* znači „brušena“. (Prim. prev.)

** *Теремной дворец*; u ruskom je *терем* (od grčkog *teremnon*, stanovati) označavao gornji sprat, „čardak“, a kako su obično u njemu boravile žene, s vremenom je dobio i značenje odaja za pripadnice carske porodice i njihovu svitu i izdvojene ženske odaje uopšte. (Prim. prev.)

nadsvođenih odaja za njega i bezbrojne žene – supruge, udovice, sestre, kćeri iz carske porodice. Ovu zgradu je u šesnaestom i početkom sedamnaestog veka nekoliko puta oštetiio ozbiljan požar, ali prva dva cara iz dinastije Romanova, Mihail i njegov sin Aleksej, nisu štedeli truda da obnove zdanje. Za Aleksejeve vladavine urađena su vrata, prozori, parapeti i venci od belog kamena sa isklesanim lisnim ukrasima i figurama ptica i životinja, koji su potom obojeni u žive boje. Aleksej je naročit trud uložio u renoviranje četvrtog sprata kako bi sebi tu uredio stan. Pet glavnih soba – predvorje, prestona soba (poznata kao Zlatna dvorana), radna i spavaća soba, te privatna kapela – imale su drvene zidove i podove kako bi se sprečilo nastajanje vlage usled kondenzacije na opeci i kamenu, a zidovi su bili zastrti vezovima na svili, vunanim tapiserijama ili umetnički obrađenom kožom s prikazima događaja iz Starog i Novog zaveta. Lukove i svodove šarali su arabesknj prepleti sa istočnjačkim varijantama bilja i bajkovitih ptica, a sve je bilo izvedeno snažnim, jarkim bojama uz izdašnu upotrebu srebra i zlata. Nameštaj u carevom stanu bio je delom tradicionalan, a delom moderan. Tu su bile stare rezbarene hrastove klupe, škrinje i stolovi od glačanog drveta, ali isto tako i tapacirane fotelje, kitnjasti stolovi s pozlatom i od abonosa, satovi, ogledala, portreti i vitrine pune knjiga iz oblasti teologije i istorije. Jedan prozor careve radne sobe bio je poznat pod imenom Moliteljski prozor. Ispred je visila mala kutija koja se mogla spustiti na zemlju, gde je ostajala dok se ne napuni molbama i žalbama, a onda se izvlačila gore da bi ih car čitao. Careva spavaća soba bila je tapacirana i zastrta venecijanskim baršunom i u njoj se nalazio bogato rezbaren krevet od hrastovine, sa četiri velika stuba, zavesama i baldahinom od brokata i svile, zatrpan krznima, perinama i jastucima koji će cara štititi od ledenih struja zimskog vazduha što su duvale oko prozora i vijugale ispod vrata. Sve ove sobe istovremeno su zagrevale i ukrašavale ogromne peći od gledosanih šarenih pločica, pa je ruske vladare grejala i toplota koju su one odavale.

Najveća mana tih raskošnih odaja bio je nedostatak svetla. Malo je sunca uspevalo da proдре kroz uske prozore s dvostrukim oknima od liskuna razdeljenog olovnim trakama. Ne samo noću i ne samo u kratke, sive zimske dane, već i u leto, osvetljenje u Teremnom dvorcu većinom je poticalo od plam-savih sveća u nišama i duž zidova.

U TREĆOJ ČETVRTINI sedamnaestog veka, vladarske odaje zauzeo je drugi car dinastije Romanova, „car, gospodar, veliki knez i sve Velike i Male i Bele Rusije samodržac“. Daleka i nedostupna svojim podanicima, ova uzvišena ličnost bila je zaogrnuta oreolom polubožanstva. Članovi jednog engleskog izaslanstva, doputovavši 1664. da zahvale caru na nepokolebljivoj podršci koju je pružao njihovom monarhu Čarlsu II dok je bio u progonstvu, ostali su pod dubokim utiskom prizora cara Alekseja na svome prestolu:

Car je poput iskričavog sunca sipao iz sebe najprekrasnije zrake, sedeći najveličanstvenije na svome prestolu, sa žezlom u ruci i krunom na glavi. Presto mu je od masivnog srebra s pozlatom, na vrhu neobično ukrašen nekim radovima i piramidom, a kako je uzdignut za sedam ili osam stepenika od poda, podarivao je kneževoj ličnosti nezemaljsku preuzvišenost. Njegova kruna (koju on nosi povrh kape sa obrubom od crnog samura) sva je optočena dragim kamenjem, i završava se vrhom u vidu piramide sa zlatnim krstom na šiljku. I čitavo žezlo mu je svetlucalo od dragulja, kojima mu je bila optočena i odežda, odozgo do dole, a i okovratnik je bio u skladu s njome.⁶

Rusi su se od malih nogu učili da poštuju svoga vladara kao bezmalo božansko biće. Ovakav stav je oličen i u njihovim

poslovicama: „To znaju samo Bog i car“, „Jedno sunce sja u raju, a na zemlji ruski car“, „Rusija je jaka zahvaljujući Bogu i caru“, „Do Boga visoko, do cara daleko“.

Jedna druga izreka – „Vladar je otac, zemlja je mati“ – povezuje osećanja Rusa prema caru s njihovim osećanjima prema domovini. Domovina, zemlja, otadžbina, „rodina“, sve su to reči ženskog roda. Ali nije to čista devica, netaknuto devojče, već večna, zrela žena, plodna majka. Svi Rusi su njena deca. U određenom smislu, čak davno pre komunizma, ruska zemlja je bila vlasništvo svih. Ona je pripadala caru kao ocu, ali isto tako i narodu, njegovoj porodici. Pravo na njenu raspodelu pripadalo je caru – on je mogao da poklanja njene ogromne delove plemićima miljenicima – a ipak je ostajala zajedničko vlasništvo svenarodne porodice. Zagrozi li joj neko, svi su bili voljni da ginu za nju.

Car je, u ovom porodičnom poretku, bio otac, „baćuška“ svoga naroda. Njegova autokratska vladavina bila je patrijarhalne prirode. On se svojim podanicima obraćao kao deci i imao nad njima istu neograničenu vlast koju ima otac nad svojom decom. Ruski narod nije mogao da zamisli nikakvo ograničavanje careve moći, „jer ko izuzev Boga sme ograničiti ocu vlast?“. Kada je zapovedao, bili su mu poslušni iz istog razloga iz kojeg i dete mora poslušati kada mu otac nešto naredi, bez pogovora. Ponekad je poslušnost caru poprimala ropsku, vizantijsku primesu. Ruski plemići, kad pozdravljaju cara ili primaju od njega milost, padali su ničice i doticali zemlju čelom. Obraćajući se svom carskom gospodaru, Artamon Matvejev, prvi ministar i prislan drug cara Alekseja, izgovara: „Ponizno te moleći, mi tvoj rab Artamoška Matvejev i crv niski moj sin Andrijuška, pred svetlim prestolom tvoga carskog veličanstva licem se do zemlje klanjamo...“⁷ Prilikom oslovljavanja cara morala se izgovoriti čitava njegova podugačka zvanična titula. Stoga se slučajno ispuštanje jedne jedine reči moglo shvatiti kao izraz ličnog nepoštovanja, bezmalo ravan izdaji. Ono što sam car

kaže bilo je svetinja: „Smrt će sustići svakog ko bi preneo šta je izgovoreno na carskome dvoru“,⁸ beleži jedan Englez nastanjen u Rusiji.

U stvari, taj polubog koji je nosio ove titule, imao krunu prepletenu „bikorima dijamanta krupnih kao grašak, nalik grozdovima svetlucavog grožđa“⁹ i carski plašt navezen smaragdima, biserjem i zlatom, bio je srazmerno skroman smrtnik. Cara Alekseja su za njegove vladavine nazvali Tišajši, kao najtišeg, najblažeg i najpobožnijeg među svim carevima, a kada je 1645. kao šesnaestogodišnjak nasledio očev presto, već je bio znan kao „Mladi Monah“. Ušavši u muževne godine, visok oko metar i osamdeset, bio je stasitiji od većine Rusa, lepe građe, sklon gojenju. Okruglasto lice uokvirivala mu je svetlosmeđa kosa, a krasili ga brkovi i paperjasta smeđa brada. Oči su mu takođe bile smeđe, ledene u gnevu, tople kad iskazuju naklonost i pobožnu poniznost. „Njegovo carsko veličanstvo je naočit čovek i oko dva meseca je starije od kralja Čarlsa II“,¹⁰ izveštava carev lekar Englez, doktor Samjuel Kolins, dodajući da je njegov pokrovitelj „strog u kazni, ali i veoma brižljiv da sačuva ljubav svojih podanika. Kada je jedan tuđin navaljivao na njega da uvede smrtnu kaznu za svakog ko dezertira, odgovorio je: 'Teško je tako raditi, jer Bog nije svakome dao jednaku hrabrost.'“¹¹

Premda je bio car, Aleksej je u Kremlju više živio kao monah. U četiri izjutra je zbacivao prekrivač od samurovine i ustajao iz postelje u košulji i gaćama. Oblačio se i odmah prelazio u kapelu pored spavaće sobe, gde se dvadeset minuta molio i čitao pobožne knjige. Pošto poljubi ikone i poškropi se svetom vodicom, pojavljivao se i slao sobara da poželi carici dobro jutro i upita je za zdravlje. Posle nekoliko minuta kretao je u njenu sobu da bi je poveo do druge kapele, gde su zajedno prisustvovali jutarnjim molitvama i službi.

Za to vreme su se bojari, državni službenici i sekretari okupljali u javnom predvorju i tamo čekali da car dođe iz svojih

privatnih odaja. Čim ugledaju „svetle oči careve“, ¹² počinjali su da se klanjaju do zemlje, neki i po trideset puta, u znak zahvalnosti za date im milosti. Aleksej bi neko vreme slušao izveštaje i molbe; potom bi, oko devet, svi zajedno krenuli na dvosatnu liturgiju. Za vreme službe, međutim, car je i dalje tiho razgovarao sa svojim bojarima, rešavajući državna pitanja i izdajući naloge. Aleksej nikada nije propustio nijednu liturgiju. „Ako je zdrav, otići će u crkvu“, kaže doktor Kolins. „Ako je bolestan, crkva će doći k njemu u odaju. U dane posta učestalije se moli u ponoć, stoji po četiri, pet, šest sati, pada ničice ponekad hiljadu puta, a o velikim praznicima i po hiljadu i po.“ ¹³

Nakon prepodnevne liturgije, car se vraćao administrativnim poslovima i ostajao sa svojim bojarima i sekretarima sve do podneva i doba za ručak. Jeo je sam, za uzdignutim stolom, okružen bojarima, koji su jeli za nižim stolovima duž zidova sobe. Služili su ga samo odabrani bojari, probajući najpre po zalogaj jela i gutljaj vina pre nego što će njemu pružiti čašu. Obroci su bili nezamislivo obilni; o svetkovinama je na carevoj trpezi znalo da se nađe i po sedamdeset jela. Zakuska, to jest predjelo, obuhvatala je sirovo povrće, naročito krastavce, zatim sušenu ribu, slaninu i bezbrojne piroške, ponekad punjene jajima, ribom, pirinčem ili kupusom i biljem namesto mesom. Sledile su supe i goveđe, ovčije i svinjsko pečenje, začinjeno crnim i belim lukom, šafranom i biberom. Služila se i divljač i riba poput lososa, jesetre i kečige. Nakon ručka su se jeli kolači, sirevi, slatko, voće. Rusi su pretežno pili votku, pivo ili nešto blaži kvas od prokislog crnog hleba, koji je mogao biti začinjen malinama, višnjama i drugim voćem.

No Aleksej je retko kad i doticao ta slasna jela koja su mu se podnosila. Umesto toga ih je slao kao dar ovom ili onom bojaru, da pokaže naročitu milost. Njegov ukus bio je monaški jednostavan. Jeo je samo prosti ražani hleb i pio blago vino ili pivo, možda uz koju trunku cimeta; cimet je, kako izveštava doktor Kolins, bio „začin careva“. U vreme posta, beleži doktor Kolins,

car jede „svega triput nedeljno; u ostalo vreme uzme komad crnog hleba i malo soli, koju ukiseljenu pečurku ili krastavac i popije malu čašu piva. Za čitav post ribu okusi samo dvaput, a posti ukupno sedam nedelja. [...] Ukratko, nijedan monah se ne drži kanonskih časova onako kako se on drži posta. Može se reći da od dvanaest meseci on posti bezmalo osam.“¹⁴

Iza ručka je car spavao tri sata, do ponovnog odlaska u crkvu, na večernje, opet s bojarima, opet da se savetuje u vezi s državnim poslovima za vreme verske službe. Večerao je i kraj dana provodio ili s porodicom, ili s bliskim prijateljima u igri tavle ili šaha. Alekseju je u to doba dana naročito uživanje bilo da mu neko čita ili priča priče. Voleo je da sluša odlomke iz knjiga posvećenih istoriji crkve ili iz žitija svetaca, ili pak iz rasprava o verskoj dogmi, ali isto tako je voleo da čuje i izveštaje ruskih izaslanika koji su putovali po inostranstvu, odlomke iz stranih novina ili jednostavne pripovesti hadžija i lotalica dovedenih u dvorac da zabave monarha. Po toplijem vremenu Aleksej je izlazio iz Kremlja i išao u obilazak svojih seoskih imanja izvan Moskve. Jedno od njih, Preobražensko na reci Jauzi, bilo je centar Aleksejevog omiljenog sporta – sokolarenja. S godinama je ovaj lovac-entuzijasta izgradio gorostasno domaćinstvo od dvesta sokolara, tri hiljade sokolova i sto hiljada golubova.

Ponajviše je vremena, međutim, Aleksej posvećivao molitvi i radu. Nikada nije dovodio u pitanje svoje bogomdano pravo da vlada; po njegovom shvatanju, njega i sve druge monarhe odabrao je Bog, te jedino Bogu i polažu račun.* Ispod cara se nalazilo plemstvo, podeljeno u više od deset slojeva. Najve-

* Kada su engleski parlamentaristi 1649. odsekli glavu kralju Čarlsu I, car Aleksej se do te mere prenerazio i doživeo to kao ličnu uvredu da je prote-
rao sve engleske trgovce iz unutrašnjosti Rusije, donevši pak tim potezom
veliku korist holandskim i nemačkim trgovcima. Dok je kralj Čarls II bio
u progonstvu, Aleksej mu je slao novac i upućivao najtoplije želje „neu-
tešnoj udovici slavnoga mučenika kralja Čarlsa I“.¹⁵ [Prim. aut.]

ći plemići imali su i najviši položaj, titulu bojara, i to su bili pripadnici starih kneževskih porodica koje su držale zemlju prenošenu s kolena na koleno. Za njima je sledila niža aristokratija i sitno seosko plemstvo; oni su svoja imanja stekli kao nagradu za službu. Postojala je zatim malobrojna srednja klasa, koju su činili trgovci, zanatlije i drugi varošani, a potom – kao ogromna osnova piramide – seljaci i kmetovi, preovlađujuća masa ruskog društva; njihovi uslovi života i metodi zemljodjelstva bili su uglavnom slični kao kod kmetova srednjovekovne Evrope. Većina Rusa koristila se titulom „bojar“ za sve plemiće i visoke službenike. U međuvremenu, konkretni svakodnevni poslovi sprovođenja carske uprave bili su u rukama trideset do četrdeset upravnih organa znanih pod imenom „prikazi“. Uopšteno govoreći, prikazi su bili neefikasni, rasipni, prekobrojni, nepokorni i korumpirani – ukratko, jedna birokratija koju niko nije promišljeno organizovao i nad kojom niko nije imao prave vlasti.

IZ SVOJIH SLABO OSVETLJENIH, tamjanom zamirisanih soba i kapela u Kremlju, car Aleksej je vladao najvećom državom pod kapom nebeskom. Nepregledne ravnice, beskrajne oblasti tamnih šuma i ogromna prostranstva pustinje i tundre protezali su se od Poljske do Tihog okeana. Nigde u tom moru prostora nije široki horizont bio prekinut ma čime izuzev niskim planinama i blagim brdima. Jedine prirodne prepreke kretanju ovom širokom ravni bile su reke, a one su od najranijih dana bile preobražene u mrežu vodenih puteva. U oblasti oko Moskve, pritoke su se slivale u četiri velike reke: Dnjeper, Don i Volga tekli su na jug ka Crnom moru i Kaspijskom jezeru; Dvina je tekla na sever ka Baltiku i ledenom Arktiku.

Po ovom beskonačnom predelu bio je tek tu i tamo rasut čovečji rod. U vreme Petrovog rođenja – potkraj vladavine cara Alekseja – ruska populacija brojala je približno osam miliona

ljudi. Otprilike isto toliko stanovnika imala je ruska zapadna susedka Poljska, mada su Rusi bili raštrkani po mnogo većem prostoru. Ruska populacija bila je neuporedivo brojnija nego ona u Švedskoj (manje od dva miliona) ili Engleskoj (tek nešto više od pet miliona), ali više nego dvostruko manja u odnosu na najnastanjeniju i najmoćniju evropsku državu, Francusku Luja XIV (devetnaest miliona). Jedan delić ruskog življa bio je nastanjen u starim ruskim gradovima – Nižnjem Novgorodu, Moskvi, Novgorodu, Pskovu, Vologdi, ArhangelSKU, Jaroslav-lju, Rostovu, Vladimiru, Suzdalju, Tveru, Tuli – i u skorije stečenom Kijevu, Smolensku, Kazanju i Astrahanu. Većina je živela izvan gradova, gde je s mukom zarađivala hleb od zemlje, šume i voda.

No koliko god da je džinovska bila Aleksejeva carevina, ruske granice bile su tanke i pod pritiskom. Za vladavine Ivana Groznog i njegovih naslednika, Moskovska kneževina je na istoku osvojila srednju Volgu i Kazanjski kaganat, proširivši rusko carstvo do Astrahana i Kaspijskog jezera. Pređen je Ural i carevoj zemlji dodati su nepregledni, pretežno pusti prostori Sibira. Ruski naseljenici su prodrli do severa Tihog okeana i tamo udarili temelje pokojem ubogom naselju, premda će sukobi sa agresivnom Mandžurskom dinastijom koja je zavalala u Kini izazvati povlačenje ruskih predstraža duž Amura.

Sa zapada i juga Rusija je bila opkoljena neprijateljima koji su se borili da zadrže tog džina zarobljenog kopnom i izolovanog. Švedska, tadašnja Gospodarica Baltika, čuvala je stražu na ovom morskom prolazu ka zapadu. Uz zapadnu granicu nalazila se katolička Poljska, drevna neprijateljica pravoslavne Rusije. Tek nedavno je car Aleksej bio preteo Smolensk od Poljske, mada se ta ruska tvrđava nalazila na pukih četiristo kilometara od Moskve. Kasnije će tokom vladavine Aleksej povratiti od Poljske i blistavi plen u vidu Kijeva, majke svih ruskih gradova i kolevke ruskog hrišćanstva. Kijev i plodna područja istočno i zapadno od Dnjepra bili su zemlja Kozaka.